

УДК 321.64

Шумський Л. М.
Харківський національний
університет імені В.Н. Каразіна

КАРЛ ШМІТТ І АПОЛОГІЯ МЕХАНІЗМУ ДЕРЖАВИ ТОМАСА ГОББСА

Розглянуто критичну позицію одного з класиків сучасного права й політології Карла Шмітта щодо тенденційного тлумачення актуального вчення Томаса Гоббса про теоретичне втілення й практичну побудову держави. Своєрідна політико-правова концепція Шмітта передається особливим понятійним апаратом, який дозволяє аналізувати сучасні інститути державної влади в новому ключі.

Ключові слова: влада, право й закон, механізм держави, тотальність, суспільний договір.

Шумский Л. Н. КАРЛ ШМИТТ И АПОЛОГИЯ МЕХАНИЗМА ГОСУДАРСТВА ТОМАСА ГОББСА

Рассматривается критическая позиция одного из классиков современного права и политологии Карла Шмитта по вопросу тенденциозного толкования актуального учения Томаса Гоббса о теоретическом воплощении и практическом построении государства. Свообразная шмиттовская политико-правовая концепция передается особым понятийным аппаратом, позволяющим анализировать современные институты государственной власти в новом ключе.

Ключевые слова: власть, право и закон, механизм государства, тотальность, общественный договор.

Shumskiy L. CARL SHMITT AND THE APOLOGY OF STATE MECHANISM BY THOMAS HOBBS

The critical position of one of the classics of modern law and political science Carl Shmitt on the problem of biased interpretation by Thomas Hobbes actual theory about scientific implementation and practical state embodiment is considered in the article. The peculiar Carl Shmitt's political and legal concept is rendered by a special conceptual apparatus that allows to analyze modern institutions of state authority in a new way.

Key words: power, law, state mechanism, totality, social agreement.

У сучасному світі концептуальний аналіз політичних процесів, які відбуваються нині, не можливий без звернення до філософської думки минулого. Завдяки таланту й громадянській сміливості Карла Шмітта вчення про державу Томаса Гоббса глибоко досліджено без ідеологічної ангажованості. У результаті великі вчені створили універсальну схему для інтерпретації тенденцій історичного розвитку. Якщо у сучасній Німеччині, за словами авторитетного німецького філософа О. Хьоффе, вчення К. Шмітта не таке популярне, то, наприклад, у Росії інтерес до останнього дуже високий. Ціла низка дослідників: О. Філіппов, А. Михайловський, О. Дугін,

А. Смирнов, С. Артамошин та ін. проробили величезну працю, щоб довести політичні ідеї Шмітта до широкого кола читачів. При цьому рецепція і тлумачення „Гоббса ХХ сторіччя” (за оцінкою Г. Машке) далеко не однотайні. Якщо О. Філіппов та А. Михайловський бачать раціональні зерна в філософії К. Шмітта для сприйняття та розуміння політичної ситуації не тільки в Росії, а й у світі, то, зокрема, позиція А. Смирнова безпосередньо пов’язує деякі погляди Шмітта із кровавими діями нацистів. Однобокість такого підходу можна встановити на матеріалі досліджень Ш. Муффа, Б. Рютерса та ін.

У цій статті здійснено спробу правильно розставити акценти в проблемі раціонального застосування інтелектуальної спадщини класиків, зважаючи на полярність

в оцінках її феноменального змісту та динаміку актуальних суспільних подій нашого часу.

Протягом своєї довгої наукової діяльності один із найсуперечливіших соціально-політичних мислителів ХХ століття Карл Шмітт пережив ідейну еволюцію, внаслідок якої основні моменти його концепції зазнали суттєвих змін. Основоположні моменти своєї концепції влади, визначення понять політики й держави Шмітт сформулював у роботі „Поняття політичного” (1925). Німецький теоретик активно використовує поняття „політичного” для позначення політики як незалежного соціального начала, що існує поряд з економікою, правом, етикою. У своїй методології аналізу політичного світу Шмітт розходиться не тільки з марксизмом, для якого політика (надбудова) великою мірою визначається економікою (базисом), але й з Арістотелем, котрий поставив політику в пряму залежність від держави, поліса.

Які причини спонукали Карла Шмітта звернутися до вчення про державу Гоббса? Передусім свою роль відіграла ідейно-політична боротьба в Німеччині, що виникла після революції в листопаді 1918 р. „Непоследовна політика керівництва Веймарської республіки призвела до розгулу реакції, цілого ряду політичних убивств, виступів та інших актів непокори” [1, с.11]. Положення в країні ускладнювалося також унаслідок зовнішньополітичного й економічного тиску провідних європейських країн, які вимагали виконання умов Версальського договору. Специфіка транзитивної політичної ситуації призвела до катастрофи Веймарської республіки, незважаючи на досягнуту економічну стабільність у середині 20-х років. Як авторитетний правознавець і досвідчений політолог, Шмітт розумів безпорадність влади й бачив вихід у створенні сильної держави, виклавши свою теорію та фундаментальні ідеї в таких роботах: „Держава як механізм у Гоббса й Декарта” (1937), „Левіафан у вченні про державу Томаса Гоббса” (1938), „Триста років Левіафанові” (1951). Слід відзначити, що перша й третя названі статті відомі українським дослідникам тільки в оригіналі.

Шмітт із великим ентузіазмом сприйняв *locus standi* великого англійця на теоретичне втілення й практичну побудову держави, здатної забезпечити захист громадян, економічну, внутрішню та зовнішню політичну стабільність. „Політичний твір може бути написаний для свідомого громадянина, котрий використовує його як

ресурс осмислення подій політичного життя” [2, с.7]. Для Гоббса є незаперечним фактом природний стан людей, коли один може вбити іншого, й будь-яка людина знає, що кожний може вбити будь-кого. Люди бачать одне в одному ворога й конкурента. Громадянське державне становище дозволяє членам суспільства бути впевненими у своєму бутті, оскільки в ньому панують спокій, безпека й порядок. Звичайно, необхідно сказати про поліцію. Вона виникла разом із сучасною державою та є дуже важливим інститутом державної безпеки.

У книзі „Левіафан, або Суть, будова і повноваження держави церковної та цивільної” Гоббс використовує формулу „людина людині друг”, щоб схарактеризувати стан миру, який регулює поліція. Людей зближує жах природного стану, страх сягає апогею, і в результаті пробісків у розумі виникає нове божество. Шмітт вважає за потрібне роз’яснити задум твору Гоббса й уточнити формулювання „смертний Бог”, яке спричинило суттєві непорозуміння та кривотлумачення. „Хто ж цей Бог Гоббса, який несе заляканим людям безпеку, перетворює вовків на громадян, але є при цьому лише „смертним Богом”?” [3, с. 140]. У зв’язку з цим Шмітт згадує відомого французького професора В’ялату, який критикував винятково *dolus malus* філософії Гоббса, називаючи його корифеєм сучасного тоталітаризму й фундатором однаково як більшовизму, фашизму, так і націонал-соціалізму.

Шмітт тонко полемізує з французьким католиком, якому „все бачилося легко: з боку Гоббса виступає відомий образ Левіафана, наявність відносин „людина людині друг”, пропаганда абсолютистської тези, що релігія є марновірством за винятком державних приписів і дозволів у цій сфері, із протилежного боку опонент Шмітта „демонструє поверховий підхід до багатозначності поняття „тотальний”” [3, с. 140]. Шмітт пояснює можливі трактування поняття „тотальність”: тотальність як мета і тотальність як засіб, як тиск, аж до знищення індивідуальної свободи, обмеження простору функціонування громадянських свобод, зміна конституційно-правового поняття „поділ влади і т.ін.”.

Шмітт у статті „Держава як механізм у Гоббса й Декарта” поділяє підхід до Гоббсової спадщини іншого французького вченого-правознавця Капітана. Останній відзначав індивідуалістичний характер моделі держави Гоббса, у якій чітко розроблені положення про свободи. Останні

було заборонено порушувати, згідно з підписаним кожним окремим громадянином договором. Крім того, оскільки Капітан був ліберальним демократом і, відповідно, супротивником тоталітаризму, він усе-таки відзначає, що „пропагований Гоббсом державний контроль усіх наукових поглядів є частиною безпеки й порядку, а не державною релігією” [3, с.141].

За Шміттом, різночитання постулатів великого англійського мислителя полягає в тому, що він використовує три типи уявлень про свого „Бога”. Насамперед впадає в око міфічний образ Левіафана, і при цьому наявність юридичної конструкції договору пояснює появу суверенної особи за рахунок репрезентативності.

Але ядром філософії держави Гоббса Шмітту видається картезіанське бачення людини: механізм із душою, що переноситься на „людину-велетня”, і держава стає при цьому суверенно-репрезентативною одушевленою машиною. Гоббс мав знання про демонів і демонологію, але за ближчого розгляду його підхід до питання про державу Шмітт інтерпретує як „породжену завдяки англійському гумору напівіронічну літературну ідею” [3, с.142]. Сугестивна сила міфічних образів привела багатьох дослідників до хибних поглядів на центральні положення нової теорії державного устрою великого мислителя. При цьому Шмітт звертає увагу на мовну манеру виконання образу Левіафана, якого сам Гоббс не сприймав серйозно.

Левіафан нагадує *ipso facto* про Молоха, примару й договір із цими виявами жаху. Було б неправильно розуміти філософію держави Гоббса тільки як альтернативу тотальному страху індивіда перед природним станом і перед Молохом. Шмітт висвітлює ідею англійського мислителя подолати за рахунок побудови держави „анархію феодалного, станового, церковного права на опір і протиставити середньовічному плюралізму раціональну єдність централізованої держави, яка функціонує збалансовано” [3, с.143]. Якщо в цьому випадку говорити про тотальність, то така тотальність державної влади бере на себе тотальну відповідальність за захист і безпеку громадян. Покора й відмова від права на протидію громадян, чого може зажадати „Бог”, є корелятом справжнього гарантованого ним захисту людей. Якщо захисту немає, відповідно, не буде виконуватись обов’язок покори, і індивідуум опиняється знову в природному стані. Співвідношення захисту та покори є

ключовим пунктом моделі держави Гоббса, що не суміщається з усіма однобокими уявленнями про тотальність. Шмітт підкреслює, що договірна конструкція, за допомогою якої англійський філософ пояснює появу суверенно-репрезентативної особи, так само не дає підстав говорити про тотальність держави.

Поряд із загальним упевненим ходом думок протягом довгого часу спостерігалася нерішучість Гоббса в розв’язанні питання щодо юридичного обґрунтування виникнення держави внаслідок договору між індивідами. Договір має індивідуалістичний характер. У стані страху окремі люди знаходять одне одного й доходять до консенсусу. У результаті з’являється не держава, а суспільний договір, який зумовлює прихід суверенно-репрезентативної особи. Ця особа має незмірно більший потенціал, ніж загальна вага задіяних в угоді одиниць індивідуальної волі. Накопичений страх за своє життя змушує людей шукати якусь силу, але страх при цьому сприяє більше вірі в нового Бога, ніж його створенню. У цьому контексті нове божество виступає трансцендентним явищем у юридичному розумінні, а не в метафізичному. Суверенно-репрезентативна особа за своєю суттю не може загальмувати структурування уявлень про державу та є вираженням репрезентативної ідеї скоріше абсолютизму, а не тоталітаризму XVII століття. Стає очевидним, що держава є результатом діяльності людини. Душа й тіло державної структури репрезентовані людьми, які створили гігантський механізм для захисту буття.

Ані фантастична фігура Левіафана, ані якась суверенно-репрезентативна особа не можуть заступити очевидний факт, що держава в розумінні Гоббса стала величезним механізмом. Це стало основою новаторського змісту його філософії держави в межах індустріально-технічної революції. Видозмін зазнали поняття права й закону, що ліквідували середньовічні устої та структури феодалного, станового, церковного характеру. Можливості нового державного механізму забезпечують безпеку й свободу громадян, функціонування інститутів *ipso iure*, що дозволяє застосувати специфічне поняття „правова держава”. Усе це Шмітт явно бачить у Гоббса, коли останній говорить про походження й визначення держави: „для встановлення загальної влади необхідно, щоб люди призначили одну людину або зібрання людей, які стали б їхніми представниками; щоб кожна людина вважала себе

довірителем стосовно всього, що носій спільної особи робитиме сам або змусить робити інших” [2, с.132]. Крім того, філософ підкреслює відповідальність спільної особи й говорить також про небезпеку знищення механізму в разі виникнення громадянської війни або заколоту.

Небезпеку теми, що стосується Гоббсового Левіафана, Шмітт розумів і відчув на собі пізніше, у період утисків і репресій, яких учений зазнав після Другої світової війни, коли в Німеччині відбувся розкол країни на два табори. Опинившись на свободі, він практично до кінця життя не міг позбутися ярлика опального мислителя. Не останню роль у цьому відіграла апологія філософії Гоббса. Шмітт говорив, що „завжди за будь-якої небезпеки потрібно залишатися чесним перед самим собою й слухатися свого розуму, що заповів у своїй книзі Гоббс” [4, с.152].

У роботі „300 років Левіафанові” (1951) Шмітт пише, що люди завжди шукають „жертвоне ягня” і таким стає найбеззахисніший, найслабший, у цьому разі інтелектуал, автор Левіафана. Ті, хто не зрозуміли глибини ідей великого мислителя, побачили в ньому лише автора й творця монстра, з яким він так інтелігентно поведився; вони не сприймали нічого, крім того, що „автор книги про Левіафана лиже забруднені кров’ю чоботи свого героя, таким чином, старий Гоббс став відображенням жаху так само, як і тема його наукової праці” [4, с.152]. Шмітт підкреслював, що якби Гоббс справді поклонявся дияволу, то не став би першим, хто системно осмислив сучасний індивідуалізм і не розробив стільки надзвичайно цінних положень щодо індивідуальної свободи, „...як, наприклад, свобода купувати й продавати та іншим чином укладати договори одне з одним, вибирати своє місцеперебування, їжу, спосіб життя, настановляти дітей за своїм розсудом та ін.” [4, с.153].

Заслуга Гоббса (за Шміттом) полягає в тому, що він дав знання, яке державні діячі всіх часів повинні втілювати практично, зокрема, англійський філософ першим оголосив зворотну силу кримінального закону протиправним діянням і подолав розмивання цього принципу. Хто опиняється в ролі „жертвоне ягняти”, міркує далі Шмітт, переживає важкі часи. Така людина не має права на власну думку й не може розраховувати на милість людей довкола неї. Люди, які мають у своєму розпорядженні таку корисну тварину, не можуть так просто від неї відмовитися.

Що стосується Гоббса, очевидними стають деякі зміни. Це пов’язано з виходом останніх наукових праць, в огляді Шмітт називає авторів К. Полака та К. Шиллінга, у чіх працях відображено розпад Німеччини й виниклу поляризацію політичних пріоритетів. „Зі сходу, орієнтуючись на філософію Гоббса, пропагуються гасла світової комуністичної революції й тотального усупільнювання, у західній зоні дослідники ставлять собі питання, чи є зараз інший розумний і реальний вихід із суперечностей замороженої політики, крім Гоббсового вчення про державу та суспільний устрій” [4, с. 154]. У східній зоні в самотньому філософові бачать придатний до використання потенціал, важливий розділ західного раціоналізму, який можна задіяти, ідеться хоч про роботи з дослідження атомного ядра, хоч про діалектику Гегеля.

На заході традиційний наклеп на Гоббса відпав сам собою через реалії світової громадянської війни. Німеччина перетворилася на поле бою, що оповите проблематикою раціоналізму й де розгортається боротьба за велику спадщину. Це всесвітньо-історичний процес, для розуміння якого свою роль відіграє „Левіафан” Гоббса. Шмітт писав: „Про результати мого знайомства зі спадщиною філософа, зокрема з його Левіафаном, можу сказати те саме, що Дідро говорив про іншу книгу Гоббса, що це книга, яку можна читати й коментувати все своє життя” [2, с.105].

На закінчення відзначмо, що фундаментальність універсальних схем у вченні про державу Гоббса варто системно проаналізувати й узяти на озброєння сучасним розсудливим державним діячам для формування стабільної внутрішньої та зовнішньої політики. Наше дослідження через формат статті не претендує на повноту розкриття такої масштабної теми, як значущість раціональних ідей великого мислителя Нового часу. За короткий період з моменту відлиги спадщина Шмітта у вигляді багатотисячної кількості документів залишається полемічною, а ранні твори, щоденники та листування автора активно перевидаються та публікуються. Вектори подальших досліджень будуть спрямовані на відродження інших викривлених або незаслужено витиснутих на маргінес ідей Карла Шмітта.

ЛІТЕРАТУРА

1. Mai M. Deutsche Geschichte / M. Mai. – Ein Gulliver von Beltz & Gelberg, 2010. – 119 s.

2. Гоббс Т. Левиафан, или материал, форма и власть государства церковного и гражданского, / Т. Гоббс. – М: „Мысль”, 1991. – Т.2 – 300 с.
3. Schmitt C. Der Staat als Mechanismus bei Hobbes und Descartes / Staat, Großraum, Nomos. Hrsg., von G. Maschke. – Berlin: Duncker&Humblot, 1995. – 688 s.
4. Schmitt C. Dreihundert Jahre Leviathan / Staat, Großraum, Nomos. Hrsg., von G. Maschke. – Berlin: Duncker&Humblot, 1995. – 668 s.

УДК 321.1

Поліщук О. С.
Харківський національний
університет ім. В.Н. Каразіна

ПОНЯТТЯ ВОЖДІВСТВА В ПОЛІТИЧНІЙ ТА ЕКОНОМІЧНІЙ АНТРОПОЛОГІЇ

У статті з позицій політичної та економічної антропології досліджується проблема вождівства. Аналізується проблема інституціоналізації влади вождів та формування власності як функції влади. Із залученням західних концепцій розглядаються такі характеристики вождівства, як політична економіка та боротьба за обмежені ресурси.

Ключові слова: вождівство, політична антропологія, економічна антропологія, влада-власність, конічний клан

ПОНЯТИЕ ВОЖДЕСТВА В ПОЛИТИЧЕСКОЙ И ЭКОНОМИЧЕСКОЙ АНТРОПОЛОГИИ

В статье с позиций политической и экономической антропологии исследуется проблема вождества. Анализируется проблема институционализации власти вождей и формирования собственности как функции власти. С привлечением западных концепций рассматриваются такие характеристики вождества, как политическая экономика и борьба за ограниченные ресурсы.

Ключевые слова: вождество, политическая антропология, экономическая антропология, власть-собственность, конический клан.

THE NOTION OF CHIEFDOM IN POLITICAL AND ECONOMIC ANTHROPOLOGY

The problem of chieftdom is studied from perspective of political and economic anthropology in the article. The problem of institutionalization of chief power and creation of property as function of power is analyzed. Such features of chieftdom as political economy and rivalry for limited resources are considered involving western theories.

Key words: chieftdom, political anthropology, economic anthropology, power-property, conical clan.

Деякі з найважливіших понять сучасного політичного дискурсу – такі як демократія, республіка, бюрократія, місто та ін. – по

суті, належать до головних тенденцій і вузлових подій західної політичної історії. Для адекватного опису незахідних суспільств важливо звернутися і до альтернативних дискурсів, зокрема дискурсу політичної антропології. Одним із понять, вироблених в рамках цієї дисципліни, на